

ІКОНОГРАФІЯ У НУМІЗМАТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Стаття висвітлює основні особливості залучення іконографії до нумізматичного дослідження. Розглядаються основні терміни та понятійний апарат іконографії та приклади її застосування у нумізматичці.

Ключові слова: нумізматика, іконографія, іконографічний аналіз, зображальне джерело, класифікація, монета, портрет, образ, знак.

The article contains the basic features to involvement the iconography to the numismatic research. It considered review of the main terms and conceptual apparatus of iconography and also examples of its use in numismatics.

Key words: numismatics, iconography, iconographic analysis, visual source, classification, coin, portrait, icon, sign.

Предметний напрямок іконографії найперше асоціюється у сучасних дослідників із такими зображальними джерелами, як твори живопису, графіки, іконотворчості, прикладного малярства, книжкові мініатюри [8, с. 439]. Відповідно іконографія – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає зображення осіб, подій, місцевості та ін., що виконані живописними, скульптурними, графічними засобами; розробляє прийоми й методи визначення достовірності зображених історичних подій, їх датування, атрибуції з метою ефективного використання отриманих даних в історичних дослідженнях [6, с. 123]. У західноєвропейській, як і американській науковій думці іконографію найчастіше пов'язують з історією мистецтв (visual arts), ніж зі спектром допоміжних дисциплін [1]. Пояснюється це, передусім спрямованістю ранніх іконографічних досліджень на потребу образотворчого мистецтва. Так, першою опублікованою у XVI ст. іконографічною роботою став каталог ілюстрацій емблем та символів, зібраних з праць античної літератури, що призначався для художників. Природно, що першою чергою зображальних джерел завжди виступали твори образотворчого мистецтва. Відтак понятійний апарат іконографії (iconography as meaning) у максимально спрощеному викладі складається з таких позицій: символічне уявлення, а особливо загальнозвживане розуміння, яке покладене у певне зображення чи групу зображень; значення предмету в образотворчому мистецтві, особливо з посиланням на традиції трактування предмету в художньому уявленні; дослідження або аналіз складу предмету та його значення в образотворчому мистецтві, іконологія; уявлення чи група уявлень про особу, місце або речі у художньому портреті чи колекції портретів [2].

Основними функціями, відповідно до попереднього визначення визначаються: ідентифікація, опис, класифікація та інтерпретація символів, тематики і змісту *зображених предметів*. Проте, предметні зображення містять не тільки мистецькі об'єкти. Їхніми джерелами виступають також сфрагістичні, геральдичні, нумізматичні, вексилнологічні, генеалогічні та ін. пам'ятки. Таким чином встановлюється тісний зв'язок іконографії з колом інших спеціальних історичних дисциплін.

Запропонований матеріал висвітлює особливості залучення іконографії при роботі з нумізматичними джерелами. Одним з основних принципів нумізматичного дослідження є типологізація монетних зображень (аверсних та реверсних) з символічним навантаженням, вкладеним у них сучасниками для визначення особливостей виготовлення і поширення монетних випусків, а також їх місця і ролі в економічній та політичній історії. Оформлювач зображень для штемпеля монети (або «coin engravers drew») мав багато джерел натхнення при виборі іконографічних об'єктів – релігійні чи міфологічні традиції, мотиви природи (флора, фауна), архітектура, скульптура чи навіть спорт. Тому монети сприймаються не тільки як основний засіб обміну, а також і як важливе історичне джерело, багате на різноманітну символіку [4].

Історія такого міждисциплінарного сюжету досить давня і починається від нумізматичних розвідок XIX ст., де навіть атрибуція монет часто проводилася головним чином за рахунок аналізу їх зображень. Історіографія цього питання вже була піднята у наших публікаціях, тому знову звертатися до неї не будемо [19]. Проте сама суть та історія зв'язку іконографії та нумізматички набагато складніша. У нумізматичному дослідженні методи іконографії найперш спрацьовують за умови наявності об'єктної бази, яка може мати свій канон. Одними з яскравих прикладів є антична та візантійська нумізматичка [7], де методика іконографічного аналізу повністю задіяна при вивченні монет із зображеннями портретів римських або візантійських імператорів (включно із жестикуляцією), релігійних сюжетів (у таких випадках, особливо щодо християнської символіки (антропоморфні образи святих) часто додатково залучаються сфрагістичні джерела) тощо. Головними функціями іконографії у даному випадку виявляються атрибуція і датування джерельного матеріалу, а завдяки аналізу зображень, відбувається також його аутентифікація (тобто перевірка на достовірність). Проте, не всі монети містять портретні чи сюжетні зображення. Часто їх оформлення обмежується гербовими фігурами, монограмами та іншими знаками власності емітентів, що, звісно, вимагає звернення до геральдики. Однак, саме тут ми підходимо до однієї з найважливіших і найуживаніших завдань іконографії в нумізматичному дослідженні – побудови класифікації.

Класифікаційна функція у роботі з джерелами була присвоєна іконографії, відколи вона виступала як невід'ємний супутник археології задля дослідження стародавніх пам'яток. Такий тандем нерозривно існував до XIX ст., після чого іконографія виділилась у самостійну галузь науки, сфокусувавшись, головним чином, на значенні релігійної символіки у християнському мистецтві. Це слугувало основою класичної європейської іконографії і у XX ст., поступово доповнюючись іншими мистецькими напрямками.

Для проведення класифікації важливими стають найменші деталі кожного зображення, супровідні знаки тощо, які мають бути враховані в процесі аналізу. *Іконографічний аналіз* поверхнево визначають як встановлення значення об'єкту вивчення за часів його створення. Для цього проводиться історична реконструкція із додатковим залученням різних типів джерел [3]. На нумізматичному матеріалі основні принципи іконографічного аналізу спрацьовують у класичному значенні. Так само традиційними є тут і «підводні камені». У випадку, коли кожен іконографічний аналіз повинен пояснювати максимальну кількість візуальних елементів у джерелі, виникає проблема суб'єктивного підходу, адже насамперед «люди прагнуть бачити те, що їм «відоме» [3]. Таким чином, одним з найбільш спірних і неоднозначних питань залишається *інтерпретація*.

Головним об'єктом іконографічного аналізу у нумізматичному дослідженні, природно, виступають зображення на сторонах монет, які часто є єдиними прив'язками до локалізації емісії та визначення емітента, в разі відсутності іншої інформації. Як уже зазначалося вище, найбільш «вдячним» є матеріал із портретними зображеннями. Як приклад можна навести іконографічний аналіз давньотюркських монет – там за канон були взяті портретні зображення тюркської знаті у прикладному мистецтві та настінному живописі. До того ж – із залученням палеоантропологічного аналізу [5].

На відміну від попередніх епох, іконографія удільних середньовічних монет XIV – XV ст. досі залишається однією з найменш розроблених та водночас і однією з найбільш суперечливих тем у нумізматичці. Більше того, удільне карбування на українських землях у литовський період становить значний інтерес не тільки для дослідників-нумізматів, адже несе в собі унікальні приклади відновлення традицій місцевого карбування, а і для істориків загалом, оскільки так звані «темні віки» української історії досить скупко висвітлені у письмових пам'ятках. Це надає речовим, а в даному випадку нумізматичним джерелам особливої наукової ваги.

Прикладом залучення іконографічного аналізу до історії удільного карбування можна вважати студії з вивчення так званих подільських півгрошків Костянтина Коріатовича, карбованих у 80-х рр. XIV ст. На сьогодні дослідниками вже розроблена їх класифікація [9-17, 28]. На аверсах всі вони мають зображення герба Коріатовичів – Св. Юрія-зміборця в оточенні кругової легенди. На реверсі – зображення герба угорських королів з династії Анжу або у іншому варіанті типу, за визначенням дослідників, –

«композицію з коронами». Ці зображення розрізняються по декількох групах зі спільною стилістикою виконання кожна, хоча всі вони об'єднані слідуванням різником штемпелів монет єдиним канонам – традиційне зображення образу святого та гербу. Оскільки даний тип монет містить легенду із зазначенням володаря монетної регалії і уділу, то іконографічний аналіз може сприяти лише побудові типологічної класифікації.

Звернення до класичної християнської іконографії (знакових чи символічних сюжетів) помічене і у працях з аналізу монет київського карбування (60-ті – 90-ті рр. XIV ст.) Володимира Ольгердовича [18]. Е. Ремесасом проведений іконографічний аналіз як аверсних так і реверсних зображень. Так, у висновках дослідника на аверсі монет зображені такі християнські символи як плетінка (визначений як символ вузла – охорони та опікунства Христа), літери «IS» або «IC» (скорочені літери від імені Ісус Христос) та хрест (символ Христа) [18, с. 106-107]. Знак на реверсі монет автор також визначає як символ влади, однак вважає його запозиченим Володимиром Ольгердовичем також з візантійської традиції. В якості прикладу наводиться вживання Хорогви на візантійських монетах [18, с. 106]

Інша ситуація склалася, приміром, із монетами-наслідуваннями, які нами неодноразово розглядалися у попередніх публікаціях [20-27]. Початково такі монети не містили легенд і антропоморфних зображень, які б можна було б атрибутувати за вже існуючими канонами. Натомість аналіз унікальних знаків (власності) на цих монетах, які були додані до візуально скопійованих з поширених у місцевості ординських монет легенд, і порівняння з монетами пізніших, іменних випусків дав можливість встановити емітента і приблизну хронологію випусків. Це стосується, зокрема, карбування сіверських монет (70-ті–80-ті рр. XIV ст.) Корибутом Ольгердовичем. Таким чином, аналіз подібних знакових зображень з невідомим достеменно символічним змістом (що у свою чергу зумовлює спірну інтерпретацію) часто стає інструментом атрибуції або типологічної класифікації монет за відсутності (або у поєднанні) інших вирізняючих ознак іконографічного чи метрологічного значення.

Запропонований матеріал покликаний звернути увагу на значення іконографії та основних інструментів іконографічного аналізу у нумізмічних дослідженнях. Приклади наведено стисло, оскільки ця тематика має прикладний характер і потребує великого обсягу викладу для кожного конкретного випадку. Практично втілений майже у кожному нумізмічному дослідженні, міждисциплінарний зв'язок іконографії і нумізматики проте не знайшов ще ґрунтового теоретичного визначення та методологічного оформлення і досі чекає на своїх дослідників.

Джерела і література

1. Iconography // Britanica. – Electronic text: <http://www.britannica.com/art/iconography>
2. Iconography. – Electronic text: <http://dictionary.reference.com/browse/iconography>
3. Iconography analysis. – Electronic text: <http://writingaboutart.org/pages/iconographicanalysis.html>
4. Iconography Of Ancient Coins. – Electronic text: <http://www.alphanumismatics.gr/coinknow.aspx?id=5&lang=en>
5. Баратова Л.С. Древнетюркские монеты Средней Азии VI - X вв. (типология, иконография, историческая интерпретация) / Автореф. дисс. на получ. уч. степени канд. ист. наук. – Ташкент, 1995 / Л. Баратова // Человек и наука. Электронный ресурс. – Электронный текст. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/drevnetyurkskie-monety-sredey-azii-vi-x-vv-tipologiya-ikonografiya-istoricheskaya-interpretatsiya#ixzz3qyeTSiui>
6. Иконография // Специальні історичні дисципліни: Навч. Посібник / В.О. Замлинський, М.Ф. Дмитрієнко, Т.А. Балабушевич та ін.; за ред. В. О. Замлинського, М. Ф. Дмитрієнко. – К., 1992. – С. 123 – 132.
7. Историография античной и византийской нумизматики дуже масивна, тому наводимо по кілька праць для прикладу. Див.: *Абрамзон М.Г.* Римская армия и ее лидер по данным нумизматики / М. Абрамзон. – Челябинск, 1994. – 180 с.; *Анохин В.А.* Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья / В. Анохин. – К., 1989. – 128 с.; *Чернов И.Л.* Фортуна на римских эмиссиях конца республики как прообраз Фортуны – элемента императорского культа / И. Чернов // 13-я Всероссийская нумизматическая конференция: Москва, 11-15 апреля 2005 г. Тез. докл. и сообщений. – М., 2005. – С. 40; *Алексеев В.П., Лобода П.Г.* Неизвестные и редкие варианты монет античных городов Северного Причерноморья (на материале частных коллекций г. Одессы) / В. Алексеев, П. Лобода // Вестник Одесского музея нумизматики. – Выпуск #35. – Январь 2010. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.museum.com.ua/nauch_isled/vestn5.html#35; *Бутырский М.Н.* Сакральная иконография византийских монет // Нумизматический Альманах / М. Бутырский. – №4(15), 2000. – С. 5–10; *Его же.* Золото и благочестие: символика византийской монеты // Символ в религии и философии / М. Бутырский. – Севастополь, 2004. – С. 15–18. *Ünal Ceren.* The Reflection of Byzantine Coin Iconography to the Coins of Artuqids: The Figure of Virgin Mary Crowning the Emperor”, Trade and Production Through the Ages / Ceren Ünal // Proceedings of the International Symposium Trade and Produktion Through the Ages. Konya, 25-28 November 2008. – Konya, 2010. – P. 203–216.
8. Іщенко Я.О., Маркітан Л.П. Иконография як спеціальна історична дисципліна / Я. Іщенко, Л. Маркітан // Енциклопедія історії України. Т.3. – С. 439 – 440.
9. Крыжановский Андрей. Влияние галицкой монетной системы последней четверти 14 века на метрологические показатели монет подольского князя Константина Кориатовича / Андрей Крижановский // NUMIZMATIKA. – № 6. – Metraštis 2005. – С. 49 – 62.
10. Погорілець О., Саввов Р. До питання карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. / О. Погорілець, Р. Саввов // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ. 2004. – Вип. 13. – С. 144 – 156.
11. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Карбування «Подольських полугрошків» на Поділлі в другій половині XIV ст. / О. Погорілець, Р. Саввов // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі». – Київ-Хмельницький-Кам'янець – Подільський-Старокостянтинів, 2004. С. 202 – 207.
12. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Монеты подольского князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV века) / О. Погорілець, Р. Саввов // XIII всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. – Москва, 2005, – С. 109 – 110;
13. Погорілець О. Г., Саввов Р.В. Монета Константина Кориатовича в денежном обращении Подольского княжества / О. Погорілець, Р. Саввов // Современные веки и актуали в нумизматике, фалеристике и сфрагистике. Тракай, 2005 – С. 22 – 24.
14. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Історія Подільського князівства в монетах литовських князів Кориатовичів / О. Погорілець, Р. Саввов // Матеріали Другої наукової – практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький. 2007. – С. 100 – 106;
15. Погорілець О. Г., Саввов Р. В. «Подольський полугрошок» і упоминання о нем в литовско-русских летописях / О. Погорілець, Р. Саввов // Матеріали VIII міжнародної нумізмічної конференції PTN, Бялосток – Августов – 2008. Варшава, 2008, – С. 52 – 59.
16. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Чеканка монеты в Подольском княжестве во второй половине XIV в. / О. Погорілець, Р. Саввов // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Навуковы зборнік. Выпуск 4. – Мінск, 2008. – С. 114 – 120.
17. Погорілець О.Г., Саввов Р.В. Монета и счетная единица Подольского княжества князей Кориатовичей (вторая половина 14 в.) / О. Погорілець, Р. Саввов // Международная нумизматическая конференция. Тезисы докладов. – Вильнюс, 2012. – С. 116 – 119.
18. Ремесас Э. Новые данные о киевских монетах Владимира Ольгердовича (по новым находкам монет в Литве) / Э. Ремесас // Pieniądz I systemy monetarne wspólne dziedzictwo Europy. Studia I Materiały. Białoruś-Bułgaria-Litwa-Lotwa-Mołdawia-Polska-Rosja-Rumunia-Słowacja-Ukraina / Pod redakcją K. Filipowa, V. Kuklik. – Augustów – Warszawa, 2012. – С. 94 – 107.
19. Хромова І. Знаки та їх значення в нумізмічному дослідженні / І. Хромова // Матеріали IV Міжнародної конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії», Рівне 11-12 грудня 2014 р. – Рівне, 2014. – С. 96–97.

20. Хромова І. Атрибуція монет Чернігово-Сіверського князівства: проблеми та здобутки / І. Хромова // Сіверянський літопис. – Чернівці, 2008. – № 3. – С. 22–28.
21. Хромова І. До проблеми атрибуції зображення родового знаку князів Ольгердовичів / І. Хромова // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Зб. наук. пр. / Відп. ред. Г. В. Боряк. – К.: Інститут історії України, 2008. – Число 15. – С. 304–315.
22. Хромова І. До питання про вплив джучидської монетної традиції на формування місцевої монетної справи в українському Подніпров'ї середини – другої половини XIV ст. / І. Хромова // Український історичний збірник (2009). / Гол. ред. Т. Чухліб. Вип. 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 49–59.
23. Хромова І. К иконографии киевских и северских монет второй половины XIV в. / И. Хромова // Нумизматические чтения 2009 года. К 80-летию А. С. Мельникова и 90-летию В. В. Узденикова. Тезисы докладов и сообщений. – М.: ГИМ, 2009. – С. 28–31.
24. Хромова І. Вопросы атрибуции находок местных монет-подражаний второй половины 14 в. на территориях литово-ордынского приграничья / И. Хромова // Международная нумизматическая конференция. Тезисы докладов. Вильнюс 23–25 мая 2012 г. Национальный музей Литвы. – С. 108–111.
25. Хромова І. Монетне карбування на території Середнього Подніпров'я. Від наслідувань до офіційних емісій. Питання іконографії / І. Хромова // Український історичний збірник. К.: НАН України, Інститут історії України, 2012. Випуск 15, с. 229–237.
26. Хромова І. До історії розвитку карбування на українських землях: місцеві наслідування джучидських монет XIV ст. / І. Хромова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г.В. Боряк; Упорядники: В.В. Томозов, І.К. Хромова. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2013. – Число 22–23. – С. 462 – 470.
27. Хромова І. «Місцеві монети-наслідування другої половини XIV ст. на литовсько-ордынських прикордонних територіях» / І. Хромова // *Ukraina Lituanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., Інститут історії України НАН України, 2015. – Т. III. – С. 191 – 203. (у співаві з К. Хромовим).
28. Хромова І. Сіверське карбування другої половини XIV ст. / І. Хромова // IV Міжнародна наукова конференція „Україна і Велике князівство Литовське в XIV– XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі” – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка 16 – 19 вересня 2015 р. Тези доповідей. – К., 2015 – С. 16–19.
29. Церковняк В. Каталогізація монет Подільського князівства карбованих наприкінці XIV ст.: (подільський денарій, півгрошки "Смолрич" та "Поділля") / В. Церковняк // *Нумизматика і Фалеристика*. – 2014. – № 2. – С. 9–11.

УДК 930.2

В. Божанов

ИСТОРИЯ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕТОДОЛОГИИ

В статье рассматриваются некоторые проблемы совершенствования методологии исторической науки. Автор показывает появление новых акцентов, понимания исходных позиций, позволяющих углублять исторические исследования, более точно выражать не только внешние факторы, но и суть исторического прошлого.

Ключевые слова: методология, единство исторического прошлого, критерии исторической науки, единство мира

In article some problems of perfection of methodology of a historical science are considered. The author shows occurrence of new accents, understanding of the initial positions, allowing to deepen historical researches, more precisely to express not only external factors, but also an essence of the historical past.

Key words: methodology, unity of the historical past, criteria of a historical science, unity of the world.

Современная историческая наука вполне убедительно свидетельствует, что исследовательская работа о человеческом прошлом способна дать о нем вполне объективную информацию, оставляя при этом поле для дальнейших уточнений, пересмотра прежних позиций и т.д. Для этого используются накопленные знания, все более глубокое понимание истории, новые способы и методы ее изучения. С эпохой эллинизма, например, связано эмпирико-теоретическое знание о социальной реальности. И хотя оно в значительной степени было связано с философией, мифом/религией, искусством, моралью и т.д., все же формировалось специфическое историческое знание, освещенное такими великими авторами, как Геродот, Фукидид, Ксенофонт, Полибий, Ливий, Тацит и др. [9, с. 56-57]

В Средневековье история понималась как разворачивание замысла Бога, библейская история от сотворения мира служила непреложной истиной. С конца XIV в. историческая литература приобрела гуманистическую направленность. Это работы историков Л. Бруни, Ф. Бьондо, Н. Макиавелли, Ф. Гвиччардини и др. Кстати, именно в это время вместо термина «хроника» в обиход приходит термин «historia».

Одной из наиболее популярных в период Просвещения тем была тема единой человеческой природы, которая трактовалась как изначально заданная человеку на все времена. Это способствовало поиску универсальных законов, вытекающих из этих общих для человеческого рода качеств (Юм. Монтескье, Руссо, Вико, Гердер, Кондорсе, Вольтер, Кант). В XVIII-XIX вв. сформировался принцип историзма, что означало рассмотрение всякого явления в его развитии: зарождении, становлении и отмирании. Историзм как способ осмысления прошлого, современности и вероятного будущего требует искать корни всех явлений в прошлом; понимать, что между эпохами существует преемственность, а каждую эпоху надо оценивать с точки зрения ее исторических особенностей и возможностей. В результате на общество удалось взглянуть как на нечто цельное и взаимосвязанное [4, с. 152].

Важным путеводителем для историков стала идея Ф. Бэкона, сконцентрированная в знаменитом выражении «Знание – сила», т.е. признании поступательного прогресса общества на основе развития научно-технической мысли. Однако события показали, что прогресс в определенные периоды прерывается регрессом, откатом назад, возвратом к прежним порядкам. Как заметил Исайя Берлин, «не существует лестницы, по которой можно было бы взойти от античности к современности» [1, с. 15]. Это позволило наполнить исторические работы многовекторными вариантами общественного развития, потенциальными пучками исторических возможностей и причинами складывания событий так, как они фактически произошли. Историческое развитие стало восприниматься, в соответствии с гегелевской идеей как борьба противоположностей. История уходит от трафаретности, наполняется живыми обстоятельствами и альтернативами.

Коренной перелом наступает в последней трети XIX в. Во-первых, в этот период в явном виде концептуализируется понятие общественных наук как эмпирико-теоретического знания о социальной реальности, отличной от других видов знания. Во-вторых, выделяются самостоятельные общественно-научные дисциплины (политология, социология, экономическая наука, этнология, психология и т.д.). И именно тогда происходит размежевание «истории» как общественно-научного знания о прошлой социальной реальности и всех остальных общественных наук [13, с. 58].

В конце XX в. в общественных науках произошел переход к новым методологическим позициям, основанным на синергетике. Были сформулированы главные критерии нового стиля мышления: 1) предметом науки является не только закономерное общее, но и случайное; 2) естественный порядок мироздания не инертен, а активен и подвижен; 3) детерминизм в развитии мира не исключает